

ВІДГУК
офіційного опонента
доктора філософських наук, доцента
Шкрібляка Миколи Васильовича
на дисертацію Поповича Василя Михайловича
«ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СОЦІАЛЬНОГО ВЧЕННЯ ПРАВОСЛАВНИХ
ЦЕРКОВ І БОГОСЛОВСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ФІЛОСОФСЬКО-
РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ»,
подану на здобуття наукової ступені доктора філософських наук
за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство

Кардинальні зміни у ставленні Української держави до Християнської Церкви та релігії загалом, започатковані ще в 90-х років минулого століття, а з проголошенням незалежності та декларацією політичного курсу на євроінтеграцію й побудову вільного громадянського суспільства й поготів, зумовили потребу формування та формулювання нової парадигми освіти. А це вимагало повернення релігійно-богословської компоненти в систему національної шкільної і вузівської освіти, а відтак і толерування, сприяння та дієвої підтримки держави процесам, незаперечним наслідком яких мало стати відродження знищених комуно-більшовицьким атеїстичним режимом осередків богословської освіти і науки в Україні.

І справді, за роки незалежності відбулося не лише кількісне зростання духовних навчальних закладів, а й їх помітне якісне зміцнення, що ознаменувало відродження славних історичних традицій, які вирізняли нашу національну богословську освіту і науку, ставлячи її водночас в один рівень, а іноді і як приклад для наслідування іноземними богословськими центрами і школами. Підтвердженням цьому, принаймні, може служити Філософсько-теологічний факультет Чернівецького національного університету, який є спадкоємцем історичних філософського та греко-православного теологічного факультету, які функціонували в структурі Чернівецького університету імені Франца Йосипа з часу його заснування в 1875 р., але в радянський час були ліквідовані. Не говорячи вже про низку відновлених духовних закладів в лоні тієї чи іншої Церкви, які так само повертають втрачене за період радянськості в Україні.

Водночас розвиток мережі духовних навчальних закладів, їх функціональна природа, освітні та наукові цілі і можливості актуалізують питання комплексної об'єктивної та неупередженої оцінки їхнього місця у системі загальнонаціональної освіти, а також визначення їх педагогічного та наукового потенціалу, що є особливо важливо в контексті відпрацювання пострадянської філософії і теології, а отже, окреслення магістральних напрямків цивілізаційного розвитку українського соціуму, у якому духовно-моральній складовій має бути відведене, якщо не визначальне, то одне із провідних місць.

З огляду на сучасну політичну ситуацію в Україні і ті психоемоційні та модусно-логічні зсуви, що відбулися в національній свідомості українського народу внаслідок Революції Гідності, процеси політизації церковно-релігійної

сфери суспільного життя є явищами невідворотними і ця тенденція, схоже, буде лише посилюватися. А ставить сучасну православну Церкву в Україні (незалежно від того якої вона канонічної юрисдикції) перед серйозним викликом – вихованням нової генерації священнослужителів, які б поєднували в своєму служінні ґрунтовні богословські знання з яскраво вираженою національною суспільно-громадянською позицією і могли брати активну участь у розбудові українського громадянського суспільства.

Певна річ, що підготовка духовенства такого рівня і самоусвідомлення можлива лише на базі соціальної доктрини Православної Церкви, як компендіуму, що представляє узагальнену позицію Християнської Церкви з найважливіших питань, які мають неперехідне онтологічне значення для розвитку й збереження української нації та державності.

А тому, в контексті цих міркувань актуальність дисертаційного дослідження В. М. Поповича, вибір наукової теми та дослідницького ракурсу не викликає жодного сумніву і застережень. Поза будь яким сумнівом, наукова об'єктивація заявленої у дисертаційній роботі проблематики має важливе як теоретичне, так і соціально-практичне значення. До того ж у ній окреслено фундаментальні основи розвитку Українського православ'я.

Дисертант аналізує взаємозв'язок православної богословської освіти та соціального вчення, виходячи з принципів Болонського процесу, й аналізує можливості модернізації православної богословської освіти в Україні в контексті досвіду світового освітнього простору (с. 12). В дисертації слушно зазначається, що реформування системи духовної освіти повинно відбуватись у напрямку наближення до європейських стандартів освіти, що сприятиме підвищенню якості духовної освіти. Важливість цієї наукової проблеми підтверджується і доцільністю налагодження співпраці між богословськими факультетами світських вузів та духовними навчальними закладами, котра, в свою чергу, могла б привести до взаємовизнання навчальних кредитів, отримання ряду нових дисциплін і, за умови відповідності вимогам академічної релігійної спільноти, отримати державний диплом про вищу освіту, а в перспективі і здобуття наукового ступеня, що вочевидь посилює б кадровий потенціал духовних навчальних закладів.

Нагальна потреба в дослідженні системи богословської освіти та її базових принципів, що здійснив Попович В. М., обумовлюється необхідністю розвитку богословських навчальних закладів, а також і прагненням налагодити підготовку в них не лише священнослужителів, але й фахівців інших спеціальностей. Відзначимо, спираючись на багаторічний досвід роботи філософсько-теологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, що в контексті реформування системи православної богословської освіти, серед представників Церков виникає насторога як до самого навчального процесу на світських факультетах (хто і чому навчає?), так і щодо їхніх випускників, що створює для останніх складнощі з подальшим працевлаштуванням за спеціальністю. Серед проблем, пов'язаних із модернізацією богословської освіти, є переконання Церков в тому, що краще готувати кадри для своїх потреб у власних духовних

навчальних закладах, а не на богословських факультетах державних чи приватних вузів. Водночас як відсутність досвіду функціонування богословських факультетів в українській традиції, так і певна обережність щодо них у церковному середовищі, детермінують прагнення Церков контролювати діяльність таких факультетів, що фактично вестиме до їх перетворення у філіали духовних навчальних закладів.

Ретельний аналіз літератури засвідчує, що в Україні майже відсутні комплексні релігієзнавчі дослідження з дисертаційної проблематики. Однак наявність значного масиву православних джерел і наукових розвідок спорідненої тематики, котрі проаналізував автор, засвідчує можливість та актуальність проведення філософсько-релігієзнавчого дослідження взаємозв'язку соціального вчення православних Церков і богословської освіти в Україні. Саме непроясненість певного кола ключових питань щодо змісту православної освіти відповідно до сучасних суспільних потреб визначила вибір теми дисертації, її мети, завдань, предмету, об'єкту, логіку і структуру дослідження.

Вирішення чітко сформульованих наукових завдань дозволило дисертанту визначити основні пріоритети розвитку і модернізації православної богословської освіти в Україні й охарактеризувати перспективи співпраці православних Церков та держави в освітній сфері у контексті інтеграції православних вищих навчальних закладів в освітню систему нашої держави.

Доцільно обрана методологічна основа дисертаційного дослідження В. М. Поповича. Сутність наукової проблеми вимагала від дисертанта міждисциплінарного дослідження системи православної богословської освіти з використанням сукупності філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціальних підходів і методів пізнання релігієзнавчих явищ, що йому, на нашу думку, вдалося. Важливою умовою обраної дослідницької стратегії стало дотримання принципів об'єктивності, науковості, діалектики, всебічності й плюралізму, соціального детермінізму, послідовності, конкретності, системності, цілісності, історизму й комплексності.

Текст дисертаційного дослідження В. М. Поповича, його монографія та основні публікації дозволяють констатувати, що наукова новизна отриманих результатів є переконливою і доведеною. Наголосимо, що В. М. Попович запропонував авторську періодизацію розвитку православної богословської освіти за сучасними критеріями; в ході авторського соціологічного дослідження виявив та проаналізував специфіку структури цінностей студентів духовних ВНЗ, що пов'язана із сталою мотивацією подальшого церковного служіння, тому ціннісні орієнтації студентів схожі з їх ціннісними ідеалами як екстрапольованого морально-етичного образу священника і пастиря.

Логічна структура дисертаційного дослідження В. М. Поповича підпорядкована завданню ґрунтовно проаналізувати взаємовпливаючий розвиток соціального вчення православних Церков та системи сучасної богословської освіти в Україні.

Так, у першому розділі дисертант аналізує історичне становлення та розвиток богословської освіти на українських землях. У цьому контексті,

спираючись на праці відомих істориків та релігієзнавців, автор досліджує історично сформовані моделі теологічної освіти (с. 40-42), доводить, що розвиток православних Церков безпосередньо вплинув на розвиток богословської науки й освіти: ця теза дала можливість дисертанту виділити основні етапи розвитку православної богословської освіти та необхідність переосмислити основні періоди розвитку Православної Церкви на українських теренах. В. М. Попович, досліджуючи найпоширеніші в богословській літературі періодизації, пропонує свою авторську періодизацію розвитку православної богословської освіти в Україні в контексті розвитку соціальної церковної доктрини (с. 47-76).

Визнаючи місце і роль соціального вчення православних Церков як складової богословської освіти, автор порівнює соціальні доктрини різних конфесійних напрямів християнства: католицизму, православ'я та протестантизму, що дало змогу виділити їх характерні відмінності в контексті основних завдань дослідження (с. 81-103). Дисертант довів, що в секуляризованому постіндустріальному суспільстві християнські конфесії зацікавлені у формулюванні власних соціальних концепцій, які набувають особливого значення в українських реаліях. Механізмом поширення православного соціального вчення як одного з головних завдань православного богослов'я, є, на думку дисертанта, інкорпорація соціального вчення в систему православної богословської освіти. Він підкреслює, що соціальне вчення Церкви повинно бути репрезентоване в навчальних планах богословських вишів як самостійна богословська, філософська та соціальна дисципліна, що має велику актуальність і затребуваність на початку XXI століття.

У другому розділі В. М. Попович цілком слушно наголошує на тому, що система православної богословської освіти потребує принципових трансформацій. Дисертант визначає фактори, які є пріоритетними в якості завдань реформування сучасної системи богословської освіти.

Заслуговує на увагу дослідження європейського простору православної богословської освіти, яке В. М. Попович аналізує в контексті модернізації православної системи богословської освіти в Україні. Виходячи з принципів Болонського процесу, дисертант розглядає необхідність впровадження в освіту компетентнісного підходу, який вважається ключовою інноваційною ідеєю організації сучасної освіти (с. 185-196).

Далі В. М. Попович вибудовує логічний ланцюг щодо формування морально-етичної компетентності священнослужителя, що пов'язане із моральним вихованням і розвитком у контексті православної християнської традиції, формуванням християнської моральної свідомості. Дисертант доводить, що основними структурними утвореннями моральної свідомості особистості є моральні й духовні цінності, усвідомленість і прийняття яких виступають основою морально-етичної компетентності особистості. Пояснюється, що моральний розвиток особистості священнослужителя через прийняття духовних християнських цінностей – це основа формування морально-етичної компетентності майбутніх священнослужителів у процесі отримання богословської освіти (як одне з головних завдань – виховання

пастиря і священника) (с. 206-214).

У межах третього розділу дисертант аргументовано виявляє сприйняття системи богословської освіти в духовно-церковному та світському науковому середовищі (с. 269-282) і виводить фактори й механізми формування морально-етичної компетентності та суспільно-громадянської позиції духовенства під впливом інкорпорації соціального вчення православних Церков у систему богословської освіти (с. 288-321).

Соціологічне дослідження, яке здійснив В. М. Попович, дає змогу стверджувати, що вплив соціального вчення православних Церков на формування суспільно-громадянської позиції духовенства вказує на прямий зв'язок інкорпорації соціального вчення в систему богословської освіти й процесу набуття соціальної і громадянської компетентності. Причому ознайомленість студентів духовних ВНЗ із соціальним вченням (с. 303-305) впливає на формування більш визначеної суспільно-громадянської позиції майбутніх священнослужителів.

Автор дисертації показав, що у мотиваційній структурі свідомості студентів духовних ВНЗ переважають внутрішні й теоцентричні мотиви вступу в духовний навчальний заклад (с. 369-372), що впливає на визначення в якості основного завдання богословської освіти – духовне і моральне виховання і зростання, а основним завданням богословської освіти студенти й експерти вважають формування морально-етичної компетентності (духовне й особистісне зростання) (с. 272-281). Набуття богословських знань – більш значимий фактор для студентів, а формування суспільно-громадянської позиції священнослужителя – для експертів.

Цікавим є четвертий розділ дисертації Поповича В. М., в якому він досліджує вплив на християнство сучасного розвитку суспільства, нові умови цивілізаційного розвитку, які багатьма теоретиками в сфері соціології і політології сприймаються як позитивне явище, що сприяє створенню нових, і притому різноманітних ідеологій (с. 329-364).

В. М. Попович слушно вважає одним із пріоритетних напрямів розвитку православної богословської освіти її реформування, пов'язане із входженням у національний освітній простір. Автор аналізує основні проблеми цього процесу, зокрема: запровадження в системі вищої духовної освіти принципів Болонського процесу; визнання державою дипломів і наукових ступенів духовних вишів; проблема впровадження теологічної освіти в українських університетах (с. 367-370).

Заслуговує на увагу спроба дисертанта виокремити основні напрямки розвитку православної богословської освіти в Україні та запропонувати перспективи її модернізації (с. 373-376). Він наголошує, що перед державою і Церквою досі залишається чимало спільних для узгодження завдань у сфері освіти, від чого залежить і професійна формація духовенства, рівень його включеності в суспільне життя, а також і формування світогляду широких мас віруючих (с. 398). З цим, на нашу думку, можна погодитись.

Дисертаційне дослідження В. М. Поповича пройшло оприлюднення та всебічну апробацію на представницьких наукових форумах України, Білорусі,

Чехії, Словаччини та США. Численні публікації автора у фахових вітчизняних і закордонних виданнях також доводять наукову достовірність отриманих результатів дослідження.

Водночас вважаємо за необхідне висловити певні міркування з приводу спірних, дискусійних моментів дисертації В. М. Поповича та представити окремі зауваження і побажання.

1. Виникає враження, що там, де за логікою викладу матеріалу наявні можливості філософського узагальнення і проблематизації накопиченого історичного матеріалу, автор не реалізує їх, залишаючись, здебільшого, в площині суто дескриптивного аналізу, особливо коли йдеться про великі часові проміжки, зокрема в аналізі розвитку православної богословської освіти на українських теренах та огляду соціальних доктрин православних Церков. У цих частинах дисертації автору бракує аналітики. На нашу думку, систематизований матеріал потребував не лише позитивістського історико-філософського аналізу релігієзнавчої його специфіки, а заслуговує також більш ґрунтовного осмислення з використанням методів новітньої гуманітаристики, що дозволило би автору піднятися до її філософсько-феноменологічного релігієзнавчого осмислення.

2. Наголошуючи на принципах Болонського процесу як основі модернізації та євроінтеграції православного богословського освітнього простору (підрозділ 2.1, с. 184-188), дисертант головну увагу концентрує на компетентнісному підході в контексті формування особистісних і морально-етичних цінностей у системі богословської освіти, проте не згадує структурні нововведення, які є формальними критеріями, необхідними для стимулювання академічної мобільності студентів і викладачів духовних навчальних закладів. На нашу думку, слід було хоча б окреслити шляхи подолання перешкод для мобільності студентів, викладачів і дослідників поміж православними країнами, як це передбачено завданнями Болонського процесу, бо введення спільних принципів організації навчального процесу має призвести до гармонізації, а не до уніфікації освітніх систем, і суттєво спростити процедури академічної мобільності.

3. Аналізуючи моральну свідомість як структурне утворення морального розвитку особистості (с. 208-213), автор не достатньо висвітлює важливі елементи моральної свідомості, а деякі і загалом не згадує. Мова йде про моральні стосунки, моральні почуття і моральні цінності в цілому. Вважаємо, що повну картину моральної свідомості майбутнього душпастиря неможливо представити без розкриття цих її елементів.

4. У соціологічному дослідженні надаються показники результатів щодо соціального служіння та відношення до нього з боку соціального вчення православних Церков (с. 278-318), але Попович В. М. не надає характеристику стосовно богословських положень концепції про соціальне служіння, про відповідальність конфесії перед тією спільнотою, серед якої вона поширює своє вчення.

5. На жаль, автору не вдалося цілком уникнути некоректних висловлювань, стилістичних та технічних огріхів у тексті рукопису дисертації.

Проте, усвідомлюючи, що дослідницька позиція автора є повністю науково обґрунтованою і належним чином аргументованою викладеним дисертаційним матеріалом, наголосимо, що висловлені зауваження не применшують якості дисертаційного дослідження В. М. Поповича та не зменшують його наукової цінності як такого, що містить ґрунтовний доробок в розв'язанні важливої наукової проблеми.

Зміст автореферату є ідентичним основним положенням дисертації.

Дисертація В. М. Поповича «Взаємозв'язок соціального вчення православних Церков і богословської освіти в Україні: філософсько-релігієзнавчий аналіз» – самостійне завершене дослідження, що повністю відповідає вимогам, закріпленим у п.п. 9, 10, 12, 13 і 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (із змінами та доповненнями, внесеними згідно постанови Кабінету Міністрів України № 656 від 19 серпня 2015 р., № 1159 від 30 грудня 2015 р. та № 567 від 27 липня 2016 р.), а її автор Попович Василь Михайлович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри культурології,
релігієзнавства та теології
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

М. В. Шкрібляк

